FACILITATOREN

USAs ROLLE I KHOMEINIS VEJ TIL MAGTEN

Denne artikel vil bidrage til forståelsen af den amerikanske rolle under den iranske revolution ved at undersøge USAs rolle i Khomeinis vej til magten i for-
søget på at varetage egne interesser i Iran.

FAGFELLEVRDERT ARTIKKEL af EMIL VATANI

DEN ISLAMISKE REPUBLIK Irans forhold til USA og de vestlige lande bliver generelt beskrevet som et modsætningsfyldt og endda fjendtligt forhold. Geopolitiske uenigheder, diplomatiske kriser og økonomiske sanktioner imod Iran er bl.a. noget af det, som i høj grad har præget den islamiske republiks forhold til vesten og særligt USA, og i udenrigspolitiske sammenhænge bliver USA af iranske politikere og præster ofte beskrevet som «den store satan». I tråd med dette er det for mange nærliggende at tænke, at Khomeini og de religiøse kræfter og USA fra starten per definition stod i et skarpt modsætningsfyldt forhold.

Samtidig hersker der blandt iranere konspirationsteorier omkring den amerikanske politik og i særdeleshed USAs rolle under revolutionen – f.eks. at amerikanerne målrettet arbejdede ud fra en dagsorden om, at man ville bringe Ayatollah Khomeini til magten i Iran. «Conspiracy theories multiplied in the fever of political changes (in Iran)», som historiker Daniel Pipes meget sigende nævner i sit værk *The Hidden Hand*.¹ Fjendskabet mellem USA og Iran, som man kender fra i dag, er ikke en naturtilstand. Den iranske revolution skete midt under den kolde

krig. Med sin nordlige grænse op mod Sovjetunionen, sydlige grænse ud mod den persiske golf samt sine rige naturressourcer, var Iran på mange måder et vigtigt geostrategisk område for amerikanerne. USA var altså umiddelbart opsat på, at man skulle beholde sine interesser i samt tætte alliance med Iran, som man havde haft under shahen, selv efter et eventuelt magtskifte. Denne amerikanske ambition kom til udtryk ved, at man i forsøget på at forhindre kaotiske tilstande og kommunistiske gruppers mulighed for initiativ endte med at føre en politik, som banede vejen til magten for det eneste andet umiddelbare alternativ til shahen end venstrefløjen, som var den religiøse opposition med Khomeini i spidsen.

Undersøgelsen vil omhandle den amerikanske politik i forhold til netop den religiøse opposition i Iran med et særligt fokus på, hvordan amerikanerne, Ayatollah Khomeini og det iranske militær under revolutionen kunne influere samt drage nytte af hinanden, særligt på baggrund af deres sammenfaldende interesser. Denne artikel vil påvise, at den amerikanske rolle i Khomeinis vej til magten er større, end hvad forskningen tidligere har påvist. Fokus vil hovedsageligt være på

perioden fra start januar 1979 og frem til monarkiets fald og Khomeinis magtovertagelse 11. februar 1979. Undersøgelsen tager afsæt i arkivmateriale fra National Archives i USA, primært State Department-dokumenter afklassificeret og frigivet i løbet af de seneste 7-8 år.

FORSTÅELSE AF USAs ROLLE

Der har i lang tid i forskningen eksisteret en bred opfattelse af, at USAs frygt for kommunisme og tab af interesser i Iran førte til, at man på et tidspunkt under revolutionen indstillede sig på en fredelig transition af magten til et nyt regime, da shahen ikke længere kunne overleve på magten. Disse opfattelser er bl.a. dannet på baggrund af de mange erindringsværker fra folk, som spillede en rolle under revolutionen både i og uden for Carter-administrationen i USA. Størstedelen af de forskere, som har behandlet emnet igennem de første tre årtier efter revolutionen (1980'erne, 1990'erne og 00'erne), har bygget deres tekster på erindringsværker, hovedsageligt skrevet af Carter-administrationens embedsmænd. Disse værker har givet en hel del informationer, og det er derfor ikke noget nyt i sig selv, at amerikanerne under revolutionen førte en politik, som skulle varetage deres egne interesser igennem samarbejde med den religiøse opposition.

Det har dog tidligere været svært at undersøge i en mere detaljeret form, hvor tæt dette samarbejde egentlig var. Det er netop det, som denne artikel vil belyse. Det nyeste kildemateriale på dette område har tilføjet forskningen en ny og stærkere dimension, som fungerer både som udfordring til og i samspil med erindringsværkerne. De fleste historikere er enige om, at den amerikanske politik under revolutionen skal ses i lyset af den kolde krig. Den amerikanske rolle bliver dog beskrevet forskelligt. Professor Abbas Milani er klar i målet om, at USA faciliterede Khomeinis vej til magten for at undgå kommunistisk indflyd-

else, hvorimod historikerne Christian Emery og Roham Alvandi beskriver den amerikanske politik som mere kompleks end det og præget af de mange forskellige holdninger inden for Carter-administrationen.² Babak Ganji peger i sit værk fra 2006 på State Department som frontløberne i Carter-administrationen på en transition af magten til Khomeini og beskriver i det hele taget USAs kontakter til den religiøse opposition som omfattende.³

Mangel på kildemateriale ved udgivelsestidspunktet giver dog Ganji en naturlig begrænsning i forhold til flere vigtige og mere detaljerede elementer. Historiker Javier Gil Guerrero behandler også uenighederne inden for Carter-administrationen i forhold til revolutionen.⁴ Hans vinkel er dog stort set udelukkende på selve uenighederne inden for administrationen og dermed ikke på, hvordan USAs politik udformede sig i praksis samt betydningen af det. I nærværende undersøgelse vil fokus i høj grad være på det sidstnævnte.

I nyere tid har historikere som Luca Trenta og Mattin Biglari også skrevet om emnet. De beskriver dog begge amerikanerne som mere tilbageholdende i deres dialog med Khomeinis opposition og som mere loyale over for shahen, end denne artikel vil argumentere for.

Kildematerialet til denne undersøgelse har i flere af tilfældene kun været behandlet af få andre i forskningen eller slet ikke tidligere behandlet. I det hele taget og i forhold til potentialet af kilderne er relativt få artikler blevet udgivet på området i løbet af de seneste 5-7 år. Denne undersøgelse stræber derfor efter at være en tilføjelse til den eksisterende forskning på området samt at give et nyt bidrag til diskussionen omkring USAs rolle i magtovertagelsen af den religiøse opposition med Khomeini i spidsen. Artiklen vil gå længere end den eksisterende forskning i forsøget på at tillægge de amerikanske forbindelser til Khomeinis opposition stor betydning i forhold til, hvordan

det prægede den politiske udvikling i de afgørende dage af revolutionen.

USA OG IRAN FØR REVOLUTIONEN

Den britiske tilbagegang på verdensplan efter anden verdenskrig, betød i forhold til Iran, at USA i årene efter krigen relativt hurtigt overtog briternes rolle i Iran. Forinden krigen havde den anglo-sovjetiske invasion af Iran i august-september 1941 betydet enden for den ifølge russerne og briterne lidt for tysker-venlige iranske konge Reza Shah, som dermed blev afsat.⁵ Som erstatning tillod man hans søn Mohammad Reza Pahlavi (shahen) at overtage magten.

Den amerikanske udenrigspolitik i Iran i hele perioden frem til revolutionen er i høj grad præget af den kolde krig og skal ses og forstås i lyset af dette. USA opbyggede efter anden verdenskrig tættere og tættere bånd med shahen og fik stadig større interesser i Iran. Alle amerikanske præsidenter vægtede efter krigen et tæt partnerskab med Iran og shahen meget højt af både strategiske og økonomiske interesser, og man ønskede bl.a. at forhindre, at Irans ressourcer og mange oliefelter i den persiske golf skulle falde i sovjetiske hænder.⁶

Flere store aftaler blev indgået mellem USA og Iran. I 1948 blev den første af flere aftaler om salg af våben til Iran indgået til en værdi af 26 millioner dollars med det formål, at shahen skulle have styrken til at bekæmpe sine politiske modstandere, som ofte nød støtte fra Sovjetunionen.⁷ Med det CIA-støttede kup på premierminister Mohammad Mossadeq i 1953 blev der for alvor banet en vej for tæt alliance mellem shahen og USA. Hovedårsagerne til kuppet var frykten for den sovjetiske mulighed for indflydelse på Mossadeq samt nationaliseringen af olien, som premierministeren arbejdede for. Et kup som amerikanerne i øvrigt ikke længere skjuler sin andel i.⁸

Amerikanerne var derudover også med til i 1957 at oprette og træne shahens nye efterretningsenhed SAVAK, som blev et af de vigtigste midler til at forfølge politiske modstandere.⁹ I det hele taget havde USA en stor indflydelse på både efterretningsdelen i Iran samt hele det iranske militær i form af bl.a. rådgivning, træning og leverancer af våben og udstyr.¹⁰ I 1970'erne arbejdede 50 000 amerikanere i Iran, lige som at over 50 amerikanske universiteter havde campusser i landet.¹¹

De amerikanske interesser havde altså i slutningen af 1970'erne og tæt på revolutionen forankret sig i Iran hen over en mangeårig periode, og ikke mindst i lyset af den kolde krig. Hvis man udelukkende tager udgangspunkt i, hvad amerikanerne stod til at miste både økonomisk og geopolitisk ved shahens fald, så står det ikke som nogen stor overraskelse, at man relativt nemt var villige til at sadle om i sin pro-shah-politik for at bevare sine interesser i Iran.

OPPOSITIONEN

Havde amerikanerne ikke et bedre alternativ til shahen end Khomeini, som de kunne yde støtte og opbakning til, da shahen viste sig ikke længere at kunne fastholde grebet om magten? Svaret er nej. For at forstå hvorfor amerikanerne i sidste ende så sig «nødsagede» til at bakke op om Khomeini som alternativ til shahen, er det vigtigt med en kort klarlæggelse af den politiske opposition, som eksisterede i Iran ved revolutionsperioden.

Traditionelt er oppositionen til shahen under revolutionen groft sagt blevet inddelt i tre – venstrefløjen, den nationalliberale opposition og præsteskabet.¹² Historisk set havde hverken præsteskabet eller de liberale før revolutionen været i åbenlys direkte opposition til shahen, hvorfor han ikke betragtede dem som en trussel på niveau med f.eks. venstrefløjen. De liberale havde højest krævet et reelt konstitutionelt monarki eller indskræn-

kning af shahens magt, og præsterne havde traditionelt haft et fint forhold til shahen.¹³ Størstedelen af præsteskrabet ønskede helt frem til tæt på revolutionen ikke et systemskifte, og Khomeinis gruppe af mere radikale præster udgjorde et mindretal. Det var først, da revolutionen brød ud, og revolutionens momentum nødvendiggjorde det, at flere og flere præster samt liberale blev mere radikale i deres holdninger imod shahen og monarkiet.

På flere måder går dele af den liberale og den religiøse opposition hånd i hånd. Det bedste eksempel på dette er gruppen af personer inden for Liberation Movement of Iran (LMI). LMI blev startet i 1961 som den religiøse fløj af den liberale paraplyorganisation National Front of Iran, som blev stiftet i 1949 i forsøget på at samle alt fra nationalister, nationalliberale, sekulære- og religiøse liberale mv. under en paraply.¹⁴ Den religiøse fløj samt en stor del af den sekulære fløj af de nationalliberale støttede op om Khomeini under revolutionen. Det var dog LMI-folkene, altså den liberal-religiøse fløj, som generelt var tættest knyttet til præsterne og stærkest i deres

På flere måder går dele af den liberale
og den religiøse opposition
hånd i hånd.

støtte af disse. Det var i høj grad også LMI-folkene, som fungerede som Khomeinis talsmænd og forhandlingspersoner i både Iran og Paris, hvilket var med til at give et mere moderat billede af Khomeini og hans bevægelse.¹⁵ Betegnelsen den religiøse bevægelse eller den religiøse opposition skal altså i denne tekst forstås som en samlet betegnelse for præsteskrabet og LMI.

De vestlige magters opfattelse af Khomeini skal i høj grad også ses i lyset af dette, da de liberale

kræfter, som arbejdede sammen med Khomeini, var med til at give et mere nuanceret billede af både ham som person og hans bevægelse. Da revolutionen nåede til et punkt, hvor Khomeini blev mere og mere aktuel for amerikanerne som shahens afløser, forventedes det fra amerikansk side, at Khomeinis fremtidige regime i høj grad ville blive styret af liberale og mere erfarne politikere.¹⁶ Dertil skal det siges, at Khomeini i perioden op til sin magtovertagelse promoverede sig selv som en demokratisk præst, som gik ind for ytringsfrihed, forsamlingsfrihed etc., og som ikke havde ambitioner om at regere landet, stik mod hvad der i realiteten kom til at foregå. Derudover var der heller ikke mange – hverken den iranske befolkning eller amerikanerne – som før Khomeini overtog magten, vidste, hvad hans «islamiske republik» egentlig bestod af.

Om den iranske venstrefløj kan det siges, at den hos amerikanerne altid blev associeret med en agenda, som i i høj grad var præget af Sovjetunionen.¹⁷ Den amerikanske politik under den iranske revolution skal i høj grad ses i lyset af dette samt frykten for, at venstrefløjen skulle vinde momentum og magt i Iran. Bevægelsen kan ikke betegnes som en sammenhængende gruppe, men bestod i høj grad af forskellige partier og grupperinger, hvor af mange først blev til eller fik styrke i forbindelse med revolutionen. Ved siden af de egentlige venstrefløjsgrupper og partier er det også værd at nævne de såkaldte strejkekomiteer med rødder på arbejdspladserne. Strejkekomiteerne spillede en vigtig politisk rolle under revolutionen uden at være deciderede organiserede grupper/partier, men de var under stærk indflydelse fra venstrefløjen og lå politisk set tættest på denne del af oppositionen.

THINKING THE UNTHINKABLE

Den 9. november 1978 sender den amerikanske ambassadør i Iran William Sullivan et telegram til

Washington med titlen «Thinking the unthinkable», som kan siges at markere et før og efter i forhold til den amerikanske politik under den iranske revolution. Dele af Carter-administrationen, deriblandt Sullivan, havde på dette tidspunkt indset, at USA måtte være parat til at forhandle med den mere radikale del af den liberale og religiøse opposition med Ayatollah Khomeini i spidsen for at bevare sine egne interesser i Iran.

Siden demonstrationernes start i midten af 1977 og frem mod november 1978 havde udviklingen bevæget sig i en hastigt radikaliserende retning. I november 1978 var der jævnlige store demonstrationer i gaderne samt omfattende strejker, som lammede stort set alle sektorer, bl.a. den vigtige oliesektor.

På trods af den tilspidsede situation i Iran fra særligt midten af 1978 vakte urolighederne på dette tidspunkt ikke den store bekymring hos amerikanerne. Eksempelvis udgav CIA så sent som i august 1978 en rapport, som efterfølgende er blevet et af de mest fremhævede symboler på, at den amerikanske vurdering af situationen var yderst fejlagtig. CIA beskrev situationen med, at Iran «is not in a revolutionary or even a prerevolutionary situation».¹⁸ Rapporten slog derudover fast, at militæret var loyalt over for monarkiet, og at oppositionen ikke kunne spille en rolle i forhold til et nyt regime. I rapporterne, der kom fra Iran, havde man tydeligvis undervurderet situationen. Dette kan synes underligt set i lyset af USAs efterretningstjenestes store tilstedeværelse i Iran. Forklaringen skal dog bl.a. findes i, at de brugte størstedelen af deres ressourcer i det nordlige Iran til at overvåge sovjetisk aktivitet over grænsen.

Professor i historie ved Stanford University Abbas Milani udtrykker om den amerikanske politik i perioden efter Sullivans telegram i november og frem til Khomeinis magtovertagelse,

at «The United States began facilitating Khomeini's rise to power».¹⁹ Det er dog vigtigt at understrege, at perioden efter Sullivans telegram den 9. november ikke skal forstås som, at USA målrettet arbejdede for at få Khomeini på magten i Iran. Man havde i perioden op til forsøgt at mægle for forskellige alternative løsninger på konflikten med den mere moderate del af den liberale og religiøse opposition, som helt skulle neutralisere Khomeini og sætte en dæmper på urolighederne. Det skal også understreges, at der hele vejen op til og efter Khomeinis magtovertagelse eksisterede både modstand og bekymringer rettet mod Khomeini i Carter-administrationen, og der fandt i det hele taget store uenigheder sted inden for administrationen i forhold til, hvordan man skulle takle revolutionen.²⁰ Som historikerne Christian Emery og Roham Alvandi understreger, så skal den amerikanske politik i høj grad forstås og ses i lyset af de forskellige holdninger og forståelser af begivenhederne i Iran, som fandtes inden for Carter-administrationen.²¹ Mange i administrationen indså dog efter november 1979, at en løsning uden om Khomeini var umulig, og derfor blev den reelle politik præget deraf.

En ting var særlig vigtig for amerikanerne under revolutionen, navnlig det iranske militærs stabilitet og integritet. USA antog, at hvis først uenigheder, splittelser og oprør begyndte i hæren, ville situationen eskalere i kaos og dermed give bedre muligheder for indflydelse til kommunisterne. Hæren spiller en nøglerolle i disse situationer. Som set under flere andre store revolutioner, såsom den russiske revolution, er det i mange tilfælde først, når der opstår splittelser i militæret, at magtbalancen endegyldigt tipper, og en magthaver væltes. Derudover nød de iranske generaler under shahen godt af en høj og anerkendt status samt en luksuriøs livsstil. Det var derfor ikke underligt, at de, i takt med at revolutionen udviklede sig radikalt, til sidst så sig

nødsaget til at tage bestik af situationen for at bevare deres position efter et eventuelt magtskifte.

Allerede i starten af januar, efter meldinger omkring forvirring og dårlig morale i hæren, sendte Jimmy Carter den amerikanske vice-øverstkommanderende for de allierede styrker i Europa, General Robert E. Huyser, til Iran, for at sikre amerikansk støtte til at holde militæret stabilt uanset situationens udvikling.²² Da den amerikanske politik ikke så positivt på en konfrontation mellem militæret og oppositionen, og på samme tid ikke støttede et militærkup, kom dette i realiteten til at betyde, at USA igennem Huyser forsøgte at berolige det iranske militær til at acceptere enhver form for fredelig transition af magten til oppositionen.²³

Huyser blev i sine møder med de iranske generaler i starten af januar overrasket over, hvor lidt tiltro de havde til shahen. Flere af generalerne havde allerede tidligt i januar over for Huyser givet udtryk for, at den fælles antikommunistiske holdning, som både militæret og de religiøse stod for, kunne give dem grobund for samarbejde.²⁴ Det meste af det eksisterende kildemateriale vedr. Huysers mission til Iran er stadig klassificeret og ikke-tilgængeligt materiale.

Det er væsentligt at nævne, at betegnelsen «hæren» eller «militæret» i næsten alle tilfælde i denne artikel er et udtryk for en gruppe af de øverste generaler inden for den iranske hær.

USA SOM FACILITATOR

I januar måned 1979 havde revolutionen udviklet sig til et punkt, hvor der ingen vej tilbage var for shahen. I samme periode blev de amerikanske forbindelser til Khomeinigruppen for alvor etableret og intensiveret. Ambassadør William H. Sullivan og udenrigsminister Cyrus Vance pressede fra den 12. januar intensivt på for, at Washington accepterede, at USA skulle fokusere på en løsning mellem militæret og Khomeinigruppen, så man

kunne undgå at give venstrefløjen mulighed for indflydelse.²⁵ Sullivan udtrykte meget tydeligt, at «In short, we must put the shah behind us and look to our own national interests as foremost in Iran.»²⁶ Cyrus Vance bekræfter i sine erindringer, at Jimmy Carter accepterede dette, selv om ambassadør Sullivan ikke mener, at han på dette tidspunkt modtog denne accept.²⁷

Uanset hvad startede ambassaden i Tehran med det samme i samarbejde med General Huyser og General Gast (chef for de amerikanske militærrådgivere, MAAG), «to foster a dialogue» mellem militæret og Khomeinigruppen.²⁸ Amerikanerne spillede en tydelig rolle som mægler i denne proces, og det var først efter flere ihærdige amerikanske forsøg, at disse forhandlinger for alvor blev sat på dagsordenen og efterfølgende blev en realitet. Det var sågar på tale, at disse møder skulle foregå hjemme hos en af den amerikanske ambassades embedsmænd.²⁹

På samme tidspunkt startede amerikanerne direkte forbindelser til Khomeinigruppen i Paris. Khomeini befandt sig på dette tidspunkt i eksil i Frankrig, hvor fra han nød godt af pressefriheden og den store opmærksomhed fra de vestlige medier. Historiker Mattin Biglari understreger den interne modstand i Carter-administrationen mod at gå i direkte dialog og forhandlinger med Khomeini.³⁰ Det nyeste kildemateriale viser dog, at USA alligevel gik skridtet videre i deres kontakt til Khomeinis gruppe. Khomeini vidste, hvordan han skulle spille sine kort. At mere liberale politikere i jakkesæt såsom Yazdi stod for Khomeinigruppens kontakt med fx USA siger mere om Khomeinis taktiske snilde end om amerikanernes tilbageholdenhed fra at etablere direkte kontakt med Khomeini.

Dokumentmaterialet viser, at Cyrus Vance d. 15. januar skriver til både ambassaden i Tehran og Paris, at man fra Washington har accepteret at etablere en direkte forbindelse mellem USA og

Khomeinigruppen i Paris.³¹ På dette tidspunkt var amerikanerne indstillet på at samarbejde med Khomeinigruppen omkring en løsning på konflikten. I det hele taget var de amerikanske bekymringer om den islamiske bevægelse i Iran relativt små. Det burde være et velkendt faktum, at vestlige stormagter, bl.a. USA, ofte har indgået alliancer med religiøse kræfter og regimer for at tjene sine egne interesser. Eksempelvis støttede amerikanerne allerede på et tidligt stadie af den kolde krig religiøse islamiske kræfter i Iran som modspil til kommunisme og sekulær nationalisme.³² Saudi-Arabien er endnu et godt eksempel på dette.³³ Dokumentmaterialet viser i denne sammenhæng også, at amerikanerne for-

De islamiske kræfter i Iran kunde indgå i
bolværket imod kommunisme på samme
måde som Saudi-Arabien.

stod de aktuelle udfordringer i Iran på baggrund af deres gode erfaringer med det saudiske kongedømme. Forventningen var således, at et godt forhold kunne etableres, og at de islamiske kræfter i Iran kunne indgå i bolværket imod kommunisme på samme måde som Saudi-Arabien. Det samme forsøgte man på omtrent samme tid i Afghanistan, hvor man støttede de islamiske mujahediner i krigen imod Sovjetunionen – og dermed lagde grobund til grupper som al-Qaeda. Denne støtte udviklede sig som bekendt heller ikke til en lykkelig alliance for amerikanerne.

Samme dag som accepten blev modtaget fra Washington til at skabe direkte forbindelser til Khomeinis folk, mødes embedsmanden Warren Zimmermann fra den amerikanske ambassade i Paris med Ebrahim Yazdi fra Khomeinis gruppe³⁴ i Paris. State Department havde allerede i december 1978 mødtes med Yazdi i al

hemmelighed og udvekslet telefonnumre og givet udtryk for et ønske om at etablere kontakt.³⁵ På mødet den 15. januar 1979 aftaler Zimmermann og Yazdi på førstnævntes opfordring, at kontakten mellem dem skal holdes hemmelig, og at der skulle etableres en hurtig kanal for kontakt mellem parterne.³⁶ Yazdi udtrykker derudover, at man i Khomeinilejren frygter et militærkup, efter at shahen forlader Iran, og han opfordrer amerikanerne til at bruge deres kontakter i militæret til at forhindre dette.

Shahen forlod Iran den 16. januar og drog afsted på sin såkaldte ferie, som han aldrig vendte tilbage fra.

I disse dage presser Sullivan fra Iran hårdt på, for at Zimmermann hurtigt mødes med Yazdi igen, og får overtalt Khomeinigruppen til ikke at erklære revolutionens sejr og et tidspunkt for Khomeinis tilbagekomst til Iran, før en aftale var på plads mellem militæret og Khomeinis folk. Dette ville potentielt føre til en ustabil situation og dermed bane vej for større kommunistisk indflydelse på begivenhederne. Sullivan understreger, at »Zimmermann must move fast to impress on Yazdi the need for a carefully worked out scenario», og at »Yazdi should urge Khomeini to delay any plans for [Khomeinis] return to Iran until some basic agreements can be worked out which would permit his orderly arrival here».³⁷

I denne periode mødtes Warren Zimmermann dagligt med Ebrahim Yazdi i Paris. Yazdi havde reserveret tidspunktet 7.30-9.30 hver morgen til amerikanerne, så de kunne komme i kontakt med ham, hvis de ønskede det.³⁸ De mødtes også flere gange på andre tidspunkter af døgnet. Der var altså hyppig og tæt kontakt mellem dem. Cyrus Vance beskriver med egne ord i et telegram den amerikanske rolle på dette tidspunkt som: »The U.S. can facilitate the necessary dialogue between Khomeini and the military as we have been trying to do.»³⁹

Den 18. januar 1979 forklarer Zimmermann efter sit møde med Yazdi, at Khomeini har instrueret sine personer i Iran til at gå i dialog med hæren.⁴⁰ Dialogen mellem hæren og Khomeinis folk startede samme eftermiddag.⁴¹ Da Zimmermann mødtes med Yazdi igen den 19. januar, drøfter de bl.a. fremtidige interesser og relationer. Amerikanerne vil gerne vide, om den fremtidige Islamiske Republik vil beholde de tætte og omfattende økonomiske relationer, som shahen havde opbygget med USA. Yazdi understreger kraftigt som svar til dette, at man anser et godt forhold til USA som noget vigtigt.⁴²

USA forsøgte altså i denne periode at presse på over for Khomeini i forhold til ikke at vende for tidligt tilbage til Iran, uden en aftale var på plads.⁴³ Historikerne Roham Alvandi og Christian Emery skriver, at det amerikanske pres for at få Khomeini til at udskyde sin tilbagekomst i denne periode var et forsøg på at vinde tid til Bakhtiar-regeringen (shahens sidste regering med premierminister Shapour Bakhtiar i spidsen). Kildematerialet til denne tekst peger dog i højere grad på, at det amerikanske pres i mindst lige så høj grad hang sammen med frygten for militærets reaktion, hvis Khomeini vendte tilbage, uden at en aftale på forhånd var indgået mellem militæret og Khomeinigruppen. Man ønskede en fredelig og kontrolleret tilbagekomst af Khomeini.

KHOMEINIS BESKED TIL JIMMY CARTER

Det nyeste afklassificerede dokumentmateriale fra USA afslører, at Khomeini i denne forbindelse valgte at levere sin første personlige «first-person message» til præsident Carter. Den 27. januar mødtes Yazdi med Zimmermann for at afgive en personlig besked fra Khomeini. Khomeini opfordrer USA til at bruge sin indflydelse i hæren til at overbevise militæret om, at de helt skal droppe deres støtte til Bakhtiar-regeringen. I så fald vil Khomeini sørge for ro, orden og stabilitet. Han

forsøger samtidig at komme med en direkte hentydning til, at den islamiske republiks interesser ikke er uforenelige med de amerikanske. Blandt andet siger han:

«When I announce the provisional government, you will see that many of the points which are vague will disappear, and you will see that we are not repeat not in any particular animosity with the Americans, and you will see that the islamic republic, which is based on islamic philosophy and laws, is nothing but a humanitarian one which will benefit the cause of peace and tranquility for all mankind.»⁴⁴

AFTALEN MELLEM MILITÆRET OG KHOMEINI

Den 30. januar får ambassaden besked om, at en aftale mellem militæret og Khomeinis folk dagen forinden var faldet på plads vedr. samarbejde omkring Khomeinis tilbagekomst til Iran.⁴⁵

I disse dage kom det iranske militær og Khomeinigruppen også nærmere en aftale om transition af den politiske magt. På et møde den 30. januar skulle vice-øverstkommanderende General Gharabaghi have forsikret Khomeinis folk om, at militæret ikke ville modsætte sig politiske ændringer: «... even changes in constitution would be acceptable ...»⁴⁶

Dette var gode nyheder for Sullivan, som i lang tid ivrigt havde arbejdet for en aftale mellem Khomeini og militæret. Ambassadøren rapporterer til Washington, at «it sounds like military have come around to accepting Khomeini arrival and are prepared to cooperate with Islamic movement ...»⁴⁷

Man havde altså fra amerikansk side opnået den aftale, som man i den seneste tid havde arbejdet så intensivt på at få i hus, og som betød, at Khomeinis tilbagekomst blev accepteret af militæret. Militæret havde også givet accept til politiske ændringer og dermed sandsynligvis bl.a. lyttet til de argumenter, som amerikanerne særligt

havde brugt omkring militærets og Khomeini-gruppens fælles interesser, særligt den fælles front mod kommunismen. Implicit betød dette, at militæret havde accepteret muligheden for grundlæggende forandringer og dermed en eventuel transition af magten til Khomeini. Man ville i hvert fald ikke modsætte sig det.

Da General Huyser og General Gast mødtes med de iranske militærledere den 31. januar, fik de understreget, at hvis Khomeini efter sin tilbagekomst ville afvise at forhandle med Shapour Bakhtiar og proklamere en ny og rivaliserende oppositionsregering til den siddende regering, ville militæret «take up defensive positions» og undgå at gribe ind.⁴⁸ Dette træk fra militæret var naturligvis et resultat af de foregående forhandlinger imellem militæret og Khomeinis folk, som havde bragt dem tættere på hinanden. USAs faciliterende rolle var altså ikke kun med til at hjælpe Khomeini tilbage til Iran, men skabte også en politisk forsoning mellem militæret og Khomeinigruppen.

Historiker Luca Trenta hævder korrekt, at man fra et amerikansk synspunkt først indså situationens alvor «alt for sent».⁴⁹ Dog misser han ikke bare essentielle forklaringer om USAs tætte kontakt til Khomeinis gruppe – måske pga. udgivelsesåret for hans undersøgelse – men kommer også til at fremstille den amerikanske politik som næsten ensidig loyal over for shahens regime i revolutionens afgørende periode. Særligt det sidste må siges at være en misvisende fremstilling, især når man inddrager det nyest udgivet kildemateriale på området.

I forsøget på at få den omtalte aftale i stand mellem militæret og Khomeinigruppen kan den amerikanske rolle altså betegnes som en slags mellemmand og facilitator. Ved at presse på fra alle de sider, som man kunne, og bruge sine kontakter, spillede amerikanerne en væsentlig rolle i at få militæret og Khomeinis folk til at tale med hinanden. Som kilderne viser, kunne man i den

forbindelse trække på en masse forbindelser, som alle har betragtet USA med en form for autoritet og troværdighed. Ambassaden i Paris forhandlede på daglig basis med Khomeinis talsmand Ebrahim Yazdi, imens Ambassaden i Tehran havde tætte kontakter til vigtige personer fra Khomeini-gruppen i Iran. Samtidig var både General Huyser og General Gast i tæt forbindelse med de iranske generaler. Alle disse forbindelser gjorde, at amerikanerne kunne fungere som facilitatorer og mellemmand for at opnå det, som man håbede var bedst for de amerikanske interesser i landet.

Khomeini vendte i øvrigt tilbage til Iran den 1. februar 1979.

DEN VÆBNEDE OPSTAND OG MONARKIETS FALD

Da der den 9. februar udbrød oprør på en militærbase i det østlige Tehran, hvor en gruppe militærfolk fra hærens flyvevåben erklærede sympati med revolutionen og folket, gik både USA og Khomeini i gang med at arbejde for hurtigt at sætte en dæmper på dette. Oprøret på militærbasen udviklede sig til en væbnet opstand i Tehrans gader, hvor særligt venstrefløjsgrupperne var i fronten.

Traditionelt har de fleste anset og kendt til Khomeinis tilbageholdende ageren over for opstanden. Kildematerialet viser, at Khomeini reagerede på den væbne opstand efter, at Sullivan kontaktede Nasser Minachi fra LMI (en fra Khomeinigruppen), som skulle give en besked videre til Khomeini. Det er selvfølgelig umuligt at afgøre, hvordan og hvornår Khomeini havde reageret uden det amerikanske pres. Ifølge Sullivan skulle Khomeini «be made aware of the volatile possibilities and try to restrain the civilians from becoming engaged in the firefight».⁵⁰ To timer senere kunne Minachi meddele ambassaden, at Khomeini havde beordret en række af sine folk «to the general area to instruct the crowd to disperse», hvilket flere førs-

tehåndsvindner fra revolutionen efterfølgende har berettet om, at de så med egne øjne.⁵¹ Ved samme lejlighed giver Sullivan nummeret på ambassadens direkte linje til General Gharabaghis kontor til Nasser Minachi, så Khomeinigruppen hurtigt kan kontakte de allerøverste militærfolk med henblik på at løse situationen.⁵² Senere på dagen bliver ambassaden informeret om, at Khomeinigruppen og General Gharabaghi har indledt diskussionerne om, hvordan konflikten kan løses på bedst mulig vis.⁵³ Det har hidtil ikke været en ukendt faktor, at Khomeinis folk og militæret var i kontakt med hinanden på dette tidspunkt. Det nyeste kildemateriale fra State Department belyser dog amerikanernes væsentlige rolle i de afgørende dage i dialogen mellem de to parter.

Den amerikanske indflydelse på slagets gang under revolutionen er særligt iøjnefaldende i forbindelse med opstanden. Ikke nok med at man var med til hurtigt at få Khomeini til offentligt at reagere afvisende over for opstanden, så fik man også sat pres på militæret og Khomeinigruppen for en hurtig løsning på konflikten. Det var derfor en lettelse for amerikanerne og sejr for Khomeini, da militæret den 11. februar erklærede sin neutralitet i konflikten og trak sig tilbage fra gaderne.

Revolutionen havde sejret, og det tusinde år gamle monarki var fortid i Iran. Khomeinis nye regime overtog samtidig formelt magten i Iran. Der var dog et flerårigt efterspil med en magtkamp, hvor særligt venstrefløjen udfordrede Khomeinis magt. Iran-Irak-krigen og en massiv repression af oppositionen var store årsager til, at Khomeinis regime formåede at konsolidere sin magt. Denne tekst vil ikke komme nærmere ind på efterspillet.

Kort sagt kan det siges, at da den væbnede opstand brød ud, og en ukontrollerbar situation opstod, hvor både militæret og Khomeinigruppen

frygtede for kaos og anarki, så valgte militæret hurtigt at kapitulere over for Khomeinis krav. Som nævnt ovenfor skete dette efter forhandlinger mellem Khomeinis folk og militæret på stærk opfordring af amerikanerne. Det kan altså siges, at den ukontrollerbare situation som USA, militæret og Khomeini havde arbejdet for ikke skulle ske, ubevidst blev til Khomeinis fordel.

Det er umuligt at sige, om dette scenarie overhovedet ville kunne udspille sig, hvis amerikanerne i løbet af den seneste måned ikke havde faciliteret forbindelserne mellem militæret og Khomeinigruppen. Det er i hvert fald et faktum, bl.a. takket være amerikanernes funktion som mellemmand, at parterne havde opbygget tætte kontakter og udvekslet interesser ved tidspunktet for militærets neutralitetserklæring. Dette gjorde det naturligvis en del nemmere for militæret at kapitulere til Khomeinis krav, da det hele var ved at smuldre indefra.

KONKLUSION

Kildematerialet påviser en væsentlig amerikansk rolle som facilitator og mellemmand mellem Khomeinigruppen og militæret. Kilderne viser også, at både USA, Khomeini og militæret havde tydelige fælles interesser i forhold til løsningen på konflikten. Det kan altså ikke siges, at det kun var amerikanerne, som arbejdede for en fredelig løsning igennem militæret og Khomeinis folk. Det var i lige så høj grad Khomeinigruppen, som forsøgte at drage nytte af USA i forsøget på en fredelig magttransition.

Tidligere forskning har ikke i mere detaljeret grad påvist den væsentlige amerikanske rolle som «mellemmand» mellem Khomeinigruppen og militæret. Man har længe kendt til, at USA var i kontakt med den religiøse opposition i perioden op til shahens fald, men betydningen og omfanget af deres rolle er ikke blevet udførligt påvist. Denne artikel har særligt forsøgt at belyse USAs rolle i at

få Khomeinigruppen og militæret til at forhandle med hinanden ved at presse på fra alle sider i de afgørende dage i håbet om en fredelig og ikke-kommunistisk løsning på konflikten. Artiklen forsøger derfor at være et nyt bidrag til forskningen på særligt disse områder.

Det er i sagens natur umuligt at sige, om militæret og Khomeinigruppen ville nå til enighed om så mange afgørende punkter, hvis amerikanerne ikke havde indtaget en aktiv rolle i at opfordre og presse på i begge lejre for forhandlinger imellem dem. Der er dog ingen tvivl om, at det spillede en rolle i det konkrete tilfælde. Rollen som facilitator var ikke kun med til at bringe Khomeini sikkert tilbage til Iran, men også til at skabe en form for politisk forsoning (i hvert fald for en periode) mellem USA, militæret og Khomeini: en antikommunistisk triade. Amerikanerne fik altså med deres politik faciliteret et grundlag for en magttransition, som blev en realitet den 11. februar 1979. USA hjalp dermed et regime til magten, som sidenhen vendte sig imod dem selv – og samtidig aflivede alle revolutionens løfter om frihed og demokrati.

Teorien om, at amerikanerne målrettet arbejdede for, at Khomeini skulle overtage magten i Iran, kan afkræftes. Denne artikel argumenterer dog tydeligt for, at deres politik var med til at bane vejen for det. Under hele perioden håbede amerikanerne på en endelig løsning på konflikten, som ikke var på Khomeinis præmisser. Khomeini var ikke amerikanernes ønskealternativ til shahen, men viste sig i sidste ende som eneste mulighed. Store dele af Carter-administrationen havde omkring december-januar samtidig indset, at en løsning helt uden om Khomeini var stort set umulig, samt at der ikke var meget håb i Bakhtiar-regeringen. Den store amerikanske frygt var, at uden en løsning på urolighederne ville militæret konfrontere oppositionen og den folkelige bevægelse, som ville udløse mere kaos til gavn for de

kommunistiske grupper. De facto betød dette altså, at amerikanerne kom til at arbejde for en fredelig løsning, som indebar forhandlinger og aftaler mellem militæret og Khomeinis gruppe. Khomeini og hans folk havde i slutningen af 1978 vundet lederskabet over revolutionen, og amerikanerne måtte altså handle ud fra de omstændigheder, som blev skabt af særligt de revolutionære dynamikker.

Mange folk forestiller sig i dag, at det betændte forhold mellem de vestlige lande og Den Islamiske Republik Iran var givet på forhånd. Tværtimod var der, som vi kan se, mange fælles interesser for de to parter, og der er tilmed i månederne efter Khomeinis magtovertagelse flere eksempler på initiativer fra begge lejre, som skulle hjælpe til at etablere et godt forhold.⁵⁴ Intet tyder på, at det var selvsagt, at Khomeini kort efter ville vende sig imod USA. Det var dog opportunt for ham at gøre, eftersom revolutionen fortsatte efter hans formelle magtovertagelse d. 11. februar 1979, hvor særligt venstrefløjsgrupper mønstrede en stadig større trussel mod Khomeini. Khomeini måtte efter sin magtovertagelse indse, at det ville være gunstigt at indtage en stærkt antiamerikansk position – både for at svække den mere liberale fløj, som eksisterede i hans regime, og for at vinde øget opbakning i befolkningen, som politisk set var stærkt antiamerikansk efter shahens tid. Khomeini havde altså en yderst pragmatisk tilgang, hvilket USA og de vestlige lande i høj grad undervurderede.

• f •

EMIL VATANI er cand. mag i historie fra Københavns Universitet.

- 1 Daniel Pipes, *The Hidden Hand* (New York: St. Martin's Press, 1996), s. 77-78
- 2 Abbas Milani, *The Shah* (New York: St. Martin's Press, 2011), s. 393-394. Roham Alvandi and Christian Emery, "The lure of Conspiracy theories in Iranian politics", *The Guardian*, Iran Tehran Bureau, 11. juli, 2016, theguardian.com/world/iran-blog/2016/jul/01/iran-conspiracy-theories-khomeini-carter

- 3 Babak Ganji, *Politics of Confrontation: The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran* (London: I.B. Tauris, 2006), s. 2, 93
- 4 Javier Gil Guerrero, *The Carter Administration and the Fall of Iran's Pahlavi Dynasty* (New York: Palgrave Macmillan, 2016)
- 5 Amin Saikal, *The Rise and the Fall of the Shah 1941-1979* (Princeton, NJ.: Princeton University Press, 1980), s. 24-26
- 6 Christian Emery, *US foreign policy and the Iranian Revolution: The Cold War Dynamics of Engagement and Strategic Alliance* (London: Palgrave Macmillan, 2013), s. 19
- 7 Rouhollah K. Ramazani, *The United States and Iran: The Patterns of Influence* (New York, N.Y.: Praeger, 1982), s. 13
- 8 Milani, s. 174
- 9 Milani, s. 209
- 10 Kuross A. Samii, *Involvement by Invitation American Strategies of Containment in Iran Pennsylvania*, Pa: Pennsylvania University, 1987, s. 149
- 11 Suzanne Maloney, "1979: Iran and America. Iran's revolution, 40 years on – What it has meant for Iran, America, and the region", 24. januar, 2019, brookings.edu/opinions/1979-iran-and-america/
- 12 Ervand Abrahamian. *Iran between Two Revolutions* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1982), s. 450-495
- 13 Michael Axworthy, *Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic* (New York: Oxford University Press, 2013), s. 99
- 14 Abrahamian, s. 460
- 15 Milani, s. 272, 394-395
- 16 Jones, Blake W. (2014): "How Does a Born-Again Christian Deal with a Born-Again Muslim? The Religious Dimension of the Iranian Hostage Crisis". *Diplomatic History*, Vol. 39, s. 435-436. Biglari, Mattin. (2015): "The Champion of Human Rights Meets the King of Kings: Jimmy Carter, the Shah, and Iranian Illusions and Rage". *Diplomatic History*, Vol. 40, s. 592-93
- 17 Emery, s. 46
- 18 Gary Sick, *All Fall down America's Fateful Encounter in Iran* (London: Tauris, 1985), s. 92
- 19 Abbas Milani, *The Shah* (New York: St. Martin's Press, 2011), s. 393-394
- 20 Mattin Biglari, 581-605. Babak Ganji, *Politics of Confrontation: The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran* (London: I.B. Tauris, 2006), s. 2, 93. Roham Alvandi and Christian Emery, "The lure of Conspiracy theories in Iranian politics"
- 21 Alvandi og Emery, "The lure of Conspiracy theories in Iranian politics"
- 22 Milani, s. 393. Jimmy Carter, *Keeping Faith: Memoirs of a President* (Fayetteville: University of Arkansas Press, 1995), s. 401
- 23 John D. Stempel, *Inside the Iranian Revolution* (Bloomington: Indiana University Press, 1981), s. 160
- 24 Cyrus Vance, *Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy* (New York: Simon & Schuster, 1983), s. 336
- 25 Embassy in Tehran to State Dep., 12. januar 1979, P850011-0176, NA
- 26 Ibid.
- 27 Vance, s. 338. William H. Sullivan, *Mission to Iran* (New York: W. W. Norton & Company, 1981), 223
- 28 Embassy in Tehran to State Dep., 14. januar. 1979, P850011-0168, NA. Embassy in Tehran to State Dep., 14. januar 1979, P850011-0172, NA. Sullivan, s. 236
- 29 Ibid.
- 30 Mattin Biglari 581, 600-601
- 31 State Dep. to embassy in Paris and Tehran, 15. januar 1979, P840171-0473, NA
- 32 Mattin Biglari, 581
- 33 Kumar, Deepa. (2016): "The Right kind of Islam". *Journalism Studies*, Vol. 17, s. 1-19
- 34 Derudover vil betegnelsen "Khomeinis folk" og "Khomeini gruppen" i teksten være en henvisning til de personer inden for den religiøse opposition, som politisk var en del af Khomeinis tætteste gruppe af folk, fra da han ankom til Paris
- 35 "The Iranian Revolution: An Oral History With Henry Precht, Then State Department Desk Officer". *Middle East Journal* Vol. 58, nr. 1 (2004)
- 36 Embassy in Paris to State Dep., 15. januar 1979, P840171-0467, NA
- 37 Embassy in Tehran to State Dep., 15. januar 1979, P840175-2587, NA. Embassy in Paris to State Dep., 16. januar 1979, P840175-2583, NA
- 38 Embassy in Paris to State Dep., 17. januar 1979, P840171-0355, NA
- 39 State Dep. to embassy in Paris, 18. januar 1979, P840171-0350, NA
- 40 Embassy in Paris to State Dep. 18. januar 1979, P840171-0342, NA
- 41 Embassy in Tehran to State Dep., 19. januar 1979, P840171-0241, NA
- 42 Embassy in Paris to State Dep., 19. januar 1979, P840137-1848, NA

- 43 State Dep. to embassy in Paris 24. januar 1979, P840171-0421, NA
- 44 State Dep. to embassy in Tehran, 27. januar 1979, P920100-2520, NA. State Dep. to embassy in Tehran, 27th Jan. 1979, N790001-0533, NA
- 45 Embassy in Tehran to State Dep., 30. januar 1979, D790045-0482, NA
- 46 Ibid.
- 47 Ibid.
- 48 Embassy in Tehran to State Dep., 1. februar 1979, P840175-2513, NA
- 49 Trenta, Luca. (2013): "The Champion of Human Rights Meets the King of Kings: Jimmy Carter, the Shah, and Iranian Illusions and Rage". *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 23, s. 489-490
- 50 Embassy in Tehran to State Dep., 10. februar 1979, P840176-0871, NA
- 51 Ibid.
- 52 Ibid.
- 53 Embassy in Tehran to State Dep., 10. februar 1979, P840176-0869, NA
- 54 "Brzezinski, Iran premier hold meeting". *Eugene Register-Guard*, 2. november, 1979, s. 4. Jimmy Carter, *White House Diary* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2010), s. 296.